

Özgür İrade Olmaksızın Kötülükler, Tanrı ve Yaşamın Anlamı: Katı Teolojik Belirlenimcilik

AYKUT ALPER YILMAZ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

alper.yilmaz@asbu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3905-018X>

Öz

Derk Pereboom, günümüz özgür irade tartışmalarının önde gelen isimlerinden biridir. Savunmuş olduğu katı bağdaşmazcılık (*hard incompatibilism*) görüşünün, onun ismiyle birlikte anıldığı söylenebilir. Pereboom'un daha az bilinen düşünceleri ise özgürlüğü ve sorumluluğu reddeden katı bağdaşmazcı görüşü ile sahip olduğu teistik inançları bağdaştırma çabasıyla alakalıdır. Ancak bu çabanın teistler açısından oldukça sorunlu görüldüğünü belirtmek gerekir. Zira pek çok teist, özgür iradenin ve sorumluluğun varlığı ile ilahî ödül ve ceza veya cennet-cehennem gibi anlayışlar arasında birbirini gerektirme ilişkisi olduğunu düşünür. Bu çalışmada ben, hem özgür iradenin hem de sorumluluğun reddedildiği bir anlayış ile teistik bir inancı uzlaştırma çabasının bir örneği olarak Pereboom'un düşüncelerini inceleyeceğim. Bu bağlamda, özgür irade ve sorumluluk olmaksızın kötülük problemi, insanların işlediği günahlar meselesi, cennet ve cehennemin ve yaşamın özellikle teizm açısından nasıl bir anlama sahip olabileceğine ilişkin bazı sorgulamalarda bulunacağım. Akabinde böyle bir anlayışın ne kadar tutarlı olduğuna ilişkin bazı eleştirilere yer vereceğim ve kısa bir değerlendirmede bulunarak makalemi bitireceğim.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Teizm, Teolojik Belirlenimcilik, Kötülükler, Derk Pereboom.

Evil, God, and the Meaning of Life without Free Will: Hard Theological Determinism Abstract

Derk Pereboom is one of the leading figures in today's free will debate. It can be said that the hard incompatibilism view he advocated is associated with his name. Pereboom's less-known thoughts are related to his attempt to reconcile his hard incompatibilism -denial of freedom and responsibility- with theistic beliefs he holds. However, it should be noted that this effort seems quite problematic for theists. For many theists, notions such as divine reward and punishment or heaven and hell require the reality of free will and responsibility. In this paper, I will examine Pereboom's effort as an example of an attempt to reconcile a theistic belief with a hard incompatibilist understanding in which both free will and responsibility are denied. In this context, I will question what the problem of evil, the sins committed by humans, heaven and hell, and life, might mean without free will and responsibility, especially in terms of theism. Then I will include some criticisms about how consistent such an understanding is and I will conclude with a brief evaluation.

Keywords: Philosophy of Religion, Theism, Theological Determinism, Evil, Derk Pereboom.

Kötü, Tanrı'yı bilmeden, ustanın elindeki edevat gibi bilinçsizce hizmet ederken tükenip gidendir; iyi ise bilinçli bir şekilde hizmet eder ve hizmet ettikçe mükemmelleşir.¹

B. de Spinoza

Giriş

Klasik teizmin temel öğretilerinden biri, Tanrı'nın iradesi ve kudretinin dışında hiçbir şeyin gerçekleşemeyeceğidir. Bilindik bir arabesk şarkıda da geçtiği gibi: "Tanrı istemezse yaprak düşmezmiş." Herhangi bir hadisenin, ilahî iradenin dışında gerçekleşmesi ihtimali bile, sıradan bir teistik öğreti açısından oldukça problemlili görülür. Felsefi ve dini literatürde, olan biten her şeyin Tanrı'nın kudreti dahilinde olduğu öğretisi "İlahi Hükümranlık" (*Divine Sovereignty*) olarak adlandırılmaktadır. Bununla alakalı bir diğer kavram da Tanrı'nın tüm yarattıklarını görüp gözettiğini ve her şeyi bir plan dahilinde yarattığını vurgulayan "İlahi İnanet" (*Divine Providence*) kavramıdır. Her iki kavram da Tanrı'nın mutlak kudret ve kontrolünü önemseyen teistik anlayışların olmazsa olmazları arasında yer alır.

Tanrı'nın mutlak kontrolüne ilişkin bu vurgu, insanın özgürlüğü ve sorumluluğu meselesi ile kötülük problemine ilişkin bazı soruları gündeme getirir: Evrende tek bir irade mi vardır? İnsanların iradeleri belirlenmiş midir? Zira Tanrı'nın iradesinden başka bir iradenin varlığı ihtimali, ilahî hükümranlık açısından bir sorun olarak görülmüştür.² Diğer taraftan hiçbir şeyin Tanrı'nın kontrolü dışında gerçekleşmediği bir evrende insanın iradesinin nasıl bir yere sahip olabileceği ayrı bir soru olarak karşımıza çıkar. Bizler özgür irade ile ahlaki sorumluluk arasında bariz bir ilişki olduğunu düşünürüz -en azından böyle bir sezgiye sahibiz. Pekala, her şeyi Tanrı'nın belirlediği bir evrende insan nasıl sorumlu olabilir? Ortaya çıkan diğer bir problem de kötülükle alakalıdır. Eğer Tanrı'nın kontrolü ve planı dışında gerçekleşen hiçbir şey yoksa ve her şey Tanrı öyle istediği için vuku bulmaktaysa, kötülükler neden vardır? Söz konusu durumda, insanlara atfettiğimiz kötülükler aynı şekilde hatta daha fazlasıyla, bunları doğrudan irade eden ve yaratan Tanrı'ya atfedilemeyecek midir?

Bu tür soruları cevaplayabilmek için bazı filozof ve düşünürler, belirlenmiş insan eylemlerinin de özgür olabileceğini savunmuşlardır. Yani tüm eylemler Tanrı ya da tabiat kanunları tarafından belirlenmiş olsa da bu

¹ Benedictus de Spinoza, "Spinoza to Blyenbergh (Letter XXXII)," İng. çev. R.H.M. Elwes, <https://www.sacred-texts.com/phi/spinoza/corr/corr31.htm> (23.04.2021).

² Hugh J. McCann ve Daniel M. Johnson, "Divine Providence," Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/providence-divine/> (19.09.2020).

durum özgürlüğü ortadan kaldırmamaktadır. Bu tutum, özgürlük ve belirlenimciliği (*determinism*) bağdaştırma çabası sebebiyle günümüz felsefi terminolojisinde bağdaşıcılık (*compatibilism*) olarak isimlendirilmiştir. Diğer taraftan bağdaşmazcılık (*incompatibilism*) ise herhangi bir eylemin nedensel olarak tümüyle belirlenmiş olması durumunda o eylemin özgürce gerçekleşmiş olamayacağını iddia eder. Bağdaşmazcıların bir kısmı özgür iradeye yer açmak için belirlenimciliği reddederken diğerleri ise - belirlenimciliği kabul ederek- özgür iradeyi reddederler. Zira “özgürlük ve belirlenimcilik bir arada olmaz” önermesi kabul edildiğinde, ikisi birlikte doğru olamayacağı için çatalın iki ucundan biri reddedilmelidir. Çatalın belirlenimcilik tarafını reddetmek suretiyle özgür iradenin var olduğunu savunan filozoflar, günümüzde ‘libertaryenler’ olarak bilinirler. Robert Kane, Carl Ginet ve Timothy O’Connor gibi felsefeciler günümüzde libertaryenizmin önde gelen savunucularıdır. Çatalın diğer ucunu (özgür iradeyi) reddeden tutum ise ‘katı belirlenimcilik’ (*hard determinism*) olarak adlandırılan ve özgür iradeyi reddeden tutum oluşturmaktadır. Kimi felsefeciler ilk katı belirlenimcinin Spinoza olduğunu iddia etmektedir.³ Katı belirlenimcilik evrenin zorunlu yasalarla işlediğini ve bu durumun özgür iradeye yer bırakmadığını savunan tutumdur. Bu görüşü savunanlar, özgürlük algımızın bir yanılsama (illüzyon) olduğunu düşünürler. Ancak günümüzde özellikle atom altı parçacıklar alanında belirlenimciliğin doğru olup olmadığı meselesi oldukça tartışmalı olduğundan, katı belirlenimcilik bazı filozoflar için çekici bir pozisyon olarak görülmez. Fakat bunlardan bazıları, belirlenimciliğin doğru olup olmadığı meselesinden bağımsız olarak özgür iradeyi reddederler. Burada görüşleri üzerinde duracağımız Derk Pereboom⁴, belirlenimcilik doğru olsun ya da olmasın, özgür olmadığımızı öne sürer ve bu görüşünü de katı bağdaşmazcılık (*hard incompatibilism*) olarak adlandırır.⁵

Tahmin edileceği üzere, özgür irade meselesi ve öne sürülen çözümler burada bahsedilen halinden çok daha hacimli ve karmaşıktır. Bu yüzden burada, özgür irade anlayışı bağlamında hangi çözümün doğru olduğu meselesi üzerinde durmayacağım. Bunun yerine Pereboom’un öne sürmüş olduğu katı bağdaşmazcı çerçeveden -yani özgür iradenin her halükarda

³ Michael McKenna ve Derk Pereboom, *Free Will: A Contemporary Introduction* (New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016), s.263.

⁴ Özgeçmiş için bkz. <https://cornell.academia.edu/DerkPereboom/CurriculumVitae> (10.08.2020).

⁵ Derk Pereboom, *Living Without Free Will* (New York: Cambridge University Press, 2001), ss.xix-xxiii; McKenna ve Pereboom, *Free Will: A Contemporary Introduction*, ss.30-33.

reddedildiği görüşten- teizmin bazı temel sorularına cevap arayacağım. Diğer bir ifadeyle bu çerçevenin teistik açıdan ne kadar tutarlı ve tatminkar açıklamalarda bulunabildiği üzerine yoğunlaşacağım. Özellikle de özgür iradenin olmaması ve her şeyin -Tanrı tarafından- belirlenmiş olması (teolojik belirlenimcilik/*theological determinism*) durumunda, teizmin temel öğretilerinden olan sorumluluk ve cennet-cehennem gibi kavramların nerede durduğu üzerine eğileceğim. Belirtmek gerekir ki Tanrı'nın insanları sorumlu kılması, ödüllendirmesi ve cezalandırması gibi teolojik meseleler sebebiyle teologların çoğu özgür iradeyi varsaymışlardır. Aksi bir iddianın teolojik pek çok açıdan sorun çıkaracağını düşünmüşlerdir.

Teistler arasında teolojik belirlenimcilik oldukça yaygın bir görüştür. Fakat teolojik belirlenimciler, genellikle bu belirlenimci tavırlarıyla özgür iradeyi bir arada savunmak isterler. Pereboom'u bu noktada öne çıkaran husus, bu ikisinin bir arada savunulmasının imkanını yadsıması ve özgürlükten vazgeçmesidir. Bu sebeple onun teolojik belirlenimciliği, "katı teolojik belirlenimcilik" olarak da anılmaktadır. Dahası katı teolojik belirlenimcilik görüşünün -tıpkı katı bağdaşmazcılık görüşü gibi- Pereboom ismiyle birlikte anıldığını ifade etmek gerekir.⁶ O, özgürlüğü reddetmekle kalmayıp bunun teolojik sonuçlarına ilişkin de açıklamalar sunmaya çalışmıştır.

Bu çalışmada ilk olarak her şeyin Tanrı tarafından belirlenmiş olmasının Pereboom'a göre ne anlama geldiği ve bu görüşü savunmanın niçin önemli olduğu meselesi üzerinde kısaca duracağım. Daha sonrasında ise özgür iradenin reddinin yol açtığı sorunları Pereboom'un cevapları bağlamında inceleyeceğim. Ele alacağım sorunlardan bazıları şunlar olacak: Özgür iradenin olmaması durumunda, (1) kutsal metinlerdeki mükafat ve cezaların (cennet-cehennem) anlamı, (2) Tanrı'nın evrendeki kötülükleri niçin irade ettiği, (3) insanların kötü eylemlerinde, kendilerine ait iradi bir rolün olmadığı düşünüldüğünde, bu kötülüklerin failinin Tanrı olup olmayacağı ve (4) özgürlük olmaksızın anlamlı bir yaşamın imkanı meselelerini ele alacağım. Bu meselelere ilişkin Pereboom'un cevaplarını ele aldıktan sonra, bu cevapların ne kadar tutarlı olduğuna ilişkin bazı eleştiri ve değerlendirmelere yer vereceğim.

---

⁶ Ciro de Florio ve Aldo Frigerio, *Divine Omniscience and Human Free Will: A Logical and Metaphysical Analysis* (Cham: Palgrave Macmillan, 2019), s.109; Leigh Vicens, "Theological Determinism," *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://iep.utm.edu/theo-det/> (03.02.2021).

1. Teolojik Belirlenimciliğin Çekiciliği

Teolojik belirlenimciliği Pereboom şöyle tanımlar: Teolojik belirlenimcilik, “Tanrı’nın ya doğrudan ya da insan failer gibi ikincil nedenler aracılığıyla yaratılmış olan her şeyin yeter etkin sebebi (*sufficient active cause*) olduğu görüşüdür.”⁷ Başta da ifade edildiği üzere Tanrı’nın her şeyi kontrolü altında tuttuğu inancı, teistik inançların temel doktrinlerindedir. Tanrı’nın her şeyi belirlediği (teolojik belirlenimcilik) anlayışı, Pereboom’a göre teistlere özgür iradeyi reddetmeleri için önemli bir gerekçe sunmaktadır.⁸ Böyle bir görüşü tercih etmenin önemli gerekçelerinden biri, Pereboom’un da belirttiği üzere, güçlü bir ilahî inayet ve ilahî hükümler anlayışını koruyabilmektir.

Genellikle teolojik belirlenimciler, bu görüşlerinin yanı sıra libertaryen özgür iradeyi de savunmaya devam ederler. Ancak her şeyin doğrudan ya da ikincil nedenlerle Tanrı tarafından belirlendiği bir evrende, Pereboom’a göre, libertaryen anlamda bir özgürlükten bahsetmek mümkün değildir. Yani belirlenimin her türü, ona göre özgürlüğü dışlamaktadır. Dolayısıyla ona göre bağdaşırcılık bir seçenek değildir ve mümkün olan tek özgürlük türü “libertaryen özgürlüktür” (bundan sonra yalnızca “özgürlük”).⁹

Pereboom’a göre özgürlüğün olmayışı hayatı anlamsızlaştırır. Dolayısıyla hayatın anlamlı olabilmesi için özgürlüğün olması gerektiği şeklindeki sezgi doğruyu yansıtmamaktadır. Hatta tam tersine özgürlüğün yokluğu hayatı daha anlamlı hale getirir. Özgürlüğün olmadığı ve her şeyin en ince ayrıntısına kadar Tanrı tarafından belirlendiği inancı, yaşamın büyük acıları karşısında sükunetle durabilmeyi ve bize anlamsız gelebilecek kötü vaziyetlerin daha anlamlı görünmesini mümkün kılar. Örneğin, çok ciddi acılar çekmekte olan bir kimse, çektiği bu acıların kaynağının yüce Tanrı olduğunun şuurunda olacak ve bunların kendi hayrına olacağını bilerek teselli bulabilecektir.¹⁰ Pereboom’un ifadeleriyle:

Çoğu monoteist dinde, olan biten her şeyin Tanrı tarafından dünya için ayarlanan bir ilahî plana göre nedensel olarak belirlendiği anlayışı, bizler için oldukça rahatlatıcı olarak görülmüştür. Bu görüşün yansımalarını antik Stoacılıkta, İslam’da ve Hıristiyanlık tarihinin büyük bölümünde görüyoruz. Yaşamlarımız acı, mahrumiyet, başarısızlık ve

⁷ Derk Pereboom, “Theological Determinism and Divine Providence,” Ken Perszyk (ed.), *Molinism: The Contemporary Debate* (New York: Oxford University Press, 2012) içinde, s.262.

⁸ Pereboom, “Theological Determinism and Divine Providence,” s.262.

⁹ Açıklanan gerekçeyle bundan sonra kullanacağım “özgürlük” ifadeleri, aksi belirtilmedikçe, libertaryen özgürlüğe gönderme yapacaktır.

¹⁰ Pereboom, “Theological Determinism and Divine Providence,” s.262.

ölüme konu olmaktadır. Bu kötülüklerle nasıl baş edeceğiz? Güçlü bir ilahî inayet anlayışını onaylamak, başımıza gelen her şeyin en ince detayına kadar Tanrı'nın tümüyle iyi olan iradesine uygun olduğunu kabul etmektir. Asıl amaç, bu inancın kötülük karşısında büyük bir rahatlık sağlamasıdır.¹¹

Çektiği acıların hiçbir detayının anlamsız olmadığını ve ilahî bir plana göre ayarlandığını bilen kimsenin bunlarla baş edebilmesi, Pereboom'a göre, bunların insan iradesi gibi faktörler nedeniyle başına geldiğini düşünen birine kıyasla çok daha kolay olacaktır.

Pereboom'un, 'teolojik belirlenimciliğin getirdiği rahatlık' ifadesiyle kastettiği şeyin bir teselli veya düşünsel bir rahatlamanın çok daha ötesinde bir hal olduğunu diğer ifadelerinden anlayabiliyoruz. Onun bazı yerlerde Tanrı sevgisi olarak adlandırdığı bu hal, her şeyin Tanrı'dan geldiğinin bilincinde olmayı ve bunlar karşısında Stoacı bir metanetle durmayı da içermektedir. Zira ona göre doğru türden bir Tanrı sevgisine sahip olan kimse, başına gelen her şeyin en iyisi olduğunu bilecek ve bunu anladığı ölçüde de çektiği sıkıntılar karşısında hiçbir şikayette bulunmayacaktır. Pereboom'un ifadeleriyle:

Eğer Tanrı sevgimiz doğru türdense, Tanrı'nın amaçlarıyla öylesine kusursuz bir biçimde özdeşleşiriz ki tüm bunların ilahî iradeden kaynaklandığını kabul ettiğimiz için, ne ölümü ne de şahsi bir acıyı - reddedebileseydik bile- reddetmezdik.¹²

Yani her şeyin mükemmel bir plana göre işlediğini anladığımızda, herhangi bir şeyden memnuniyetsizlik duymamız mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla bize dokunacak her acıya veya şahsi kayba rıza gösterecek, hatta onları değiştirme imkanımız olsa bile bunu istemeyecektik. Zira başımıza gelen her şey, en ince detayına kadar ilahî bir planın parçasıdır ve iyi bir amaç üzere tasarlanmıştır. Bunu anladığımız ölçüde de, Pereboom'a göre, yaşamımızı çevreleyen acılarla barışık hale geliriz.¹³ Böylelikle bizler, mükemmel mutluluğa erişme imkanını elde ederiz.¹⁴ Bu açıdan özgür iradenin reddi, Pereboom'a göre, her şeyi ilahî iradenin bir eseri olarak görmemizi sağlar. Zira özgür iradenin bıraktığı anlam boşluğunu, ilahî elin üzerimizdeki tasarrufu doldurur.

¹¹ Derk Pereboom, "Theological Determinism and the Relationship with God," Hugh J. McCann (ed.), *Free Will and Classical Theism* (New York: Oxford University Press, 2017) içinde, ss.214-215.

¹² Pereboom, "Theological Determinism and Divine Providence," s.264.

¹³ Pereboom, "Theological Determinism and Divine Providence," s.263.

¹⁴ Pereboom, *Living Without Free Will*, s.197.

Pereboom, sahip olduğu bu düşüncelerin Stoacılık, Hıristiyanlık ve İslam'da da bulunduğunu sıklıkla vurgular.¹⁵ Ayrıca o, bazı söyleşilerinde Spinoza'dan etkilendiğini de açık bir şekilde ifade eder.¹⁶ Bu tür bir etkilenim göz önünde bulundurulduğunda, Spinoza'nın düşünceleri ile Pereboom'un ifadeleri arasındaki benzerlik de oldukça çarpıcı hale gelmektedir. Zira bilindiği üzere Spinoza, bizim iyi veya kötü olarak adlandırdığımız her şeyin ve herkesin, aslında Tanrı'nın iradesiyle yani zorunlu yasalara göre hareket ettiğini ifade eder. Dolayısıyla 'iyi' denen şey, Spinoza'ya göre, doğayı, doğadaki zorunluluğu ve dolayısıyla Tanrı'yı bilmek; böylece özgür olmadığının bilincinde olarak yaşamak iken, kötülük ise bu bilgiden mahrum olmaktır. Spinoza'nın kendi ifadeleriyle:

... imansızların da Tanrı'nın iradesini kendilerince ifade ettikleri doğrudur... kötüler Tanrı'nın bilgisinden kaynaklanan (*proceeds from*) ve anlama yetimizin sınırları içinde bizi Tanrı'nın hizmetkarı kıldığı söylenen yegane şey olan Tanrı sevgisinden yoksundur. Nitekim kötüler Tanrı'yı bilmemelerinden ötürü ustanın elinde, bilinçsizce işleyen ve bu yolda bozulan birer alet gibiyken, iyilerse bilinçli olarak işler ve işledikçe yetkinleşir.¹⁷

Görüldüğü üzere iyilik veya kötülük, Spinoza'ya göre irade hürriyetine dayalı bir tercihte bulunarak iyiye yönelmekle alakalı bir husus değildir. Zira olan her şey Tanrı'nın zorunlu tabiatının gereği olarak gerçekleşir. İyilik ve kötülük de Tanrı'yı -dolayısıyla bu zorunluluğu- bilmekle alakalı bir husustur. Ayrıca pasajda, Tanrı sevgisinin Tanrı'yı bilmekten kaynaklandığı ifade edilmektedir. Tanrı'yı ve O'nun zorunlu tabiatını bilen kişi, bu tabiata teslim olmuş bir şekilde eylemde bulunarak yetkinleşecek, kötü olansa tabiattaki bu zorunluluktan habersiz bir şekilde ona karşı mücadele vererek perişan olacaktır; zira zorunlulukla işleyen bu düzende olacak olan engellenemez. Önemli olan bu bilinçle hareket etmektir. Dolayısıyla Spinoza için hayatın anlamı, özgür tercihlerle değil Tanrı/Doğa'yı bilmekle alakalıdır. Benzer şekilde Pereboom'un da Tanrı sevgisinden bahsederken, bu türden bir zorunluluğa boyun eğmenin verdiği huzuru dile getirmesi, Spinoza'nın ifadeleriyle önemli paralelliklere sahiptir. Zira o böyle bir kabullenişin bizi zihinsel huzura erİştireceğini ve bize yarar sağlayacağını düşünür.¹⁸

¹⁵ Derk Pereboom, *Free Will, Agency, and Meaning in Life* (New York: Oxford University Press, 2014), s.196.

¹⁶ Derk Pereboom, "Free Will is Impossible. Interview with Derk Pereboom," <https://www.youtube.com/watch?v=f5Ublv0fneY> (22.08.2020).

¹⁷ Baruch Spinoza, *Mektuplar*, çev. Emine Ayhan (İstanbul: Dost Kitabevi Yayınları, 2014), s.135.

¹⁸ Pereboom, *Free Will, Agency, and Meaning in Life*, ss.175-176.

Ancak Pereboom'un, hayata yüklediği bu anlamı teistik bir çerçeveden yapıyor olması, onu oldukça farklı sorularla karşı karşıya getirmektedir. Zira Spinoza'nın Tanrısı, insanları özel olarak önemseyen ve/veya onları cennet-cehennem gibi mükafat ve cezaya tabi tutan bir varlık değildir. Hatta o, tümüyle zati olmayan (*impersonal*) bir Tanrı anlayışına sahiptir. Yine Spinoza'ya göre insan ebedî bir hayat ummamalıdır; zira bu yaşamından başka bir yaşama da sahip değildir.¹⁹ Fakat Pereboom, daha önce de belirttiğimiz üzere, teist bir bakış açısına sahip olması sebebiyle yukarıdaki sorulara Spinoza'dan farklı cevaplar vermek durumundadır. Zira teistik bir anlayışın temel unsurları arasında, Tanrı'nın insanları umursayarak onlara hitap etmesi -hatta Hıristiyanlığa göre o kadar umursamıştır ki insan formunda dünyaya gelmiştir- ve öte-yaşam anlayışı gibi öğretiler bulunmaktadır. Bu durum, Spinoza'nın -teist olmaması sebebiyle- kaçınılabileceği birçok soruyu cevaplama yükünü Pereboom'un omuzlarına yüklemektedir.

Şimdi daha önce de bahsi geçen teistik problemleri cevaplayabilmek amacıyla, Pereboom'un özgür irade ve sorumluluk kavramlarını nasıl ele aldığı meselesine değinebiliriz. Zira açıklanacağı üzere Pereboom, bu kavramlar arasındaki bağ anlaşılardan söz konusu problemlerin çözülemeyeceğini iddia eder.

2. Özgür İrade ve Sorumluluk Arasındaki İlişki

Sorumluluk ve özgür irade kavramları, özgür irade meselesinin en tartışmalı hususları arasındadır. Genellikle bu ikisinin birbirini gerektirdiği düşünülür. Sorumlu olmak için özgürlük gerekirken, özgür bir ahlaki eylemin de sorumluluğu gerektirdiği varsayılır. Fakat bazı filozoflar, bu varsayımı sorgulayarak özgür iradenin varlığından bağımsız bir şekilde sorumluluğun savunulabileceğini düşünür. Onlara göre bir kişinin sorumlu olabilmesi için özgür olması gerekmez. Dolayısıyla bir gün özgür iradenin olmadığı ortaya konsa bile bu durum, sorumluluğun olmadığı anlamına gelmeyecektir. Bu yaklaşım yarı-bağdaşırcılık (*semi-compatibilism*) olarak adlandırılır. Çünkü yarı-bağdaşırcılar, belirlenimciliğin sorumlulukla bağdaştığını kabul etseler de özgürlükle bağdaştığını kabul etmezler. Yani onlara göre, belirlenimcilik ile sorumluluk bir arada savunulabilir ama belirlenimcilik ile özgür irade bir arada savunulamaz.²⁰

¹⁹ Steven Nadler, "Baruch Spinoza," Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/spinoza/> (12.07.2020).

²⁰ Ishtiaque Haji, "On the Viability of Semi-compatibilism," *Ideas Y Valores* 58:141 (2009), s.127.

Pereboom ise yarı-bağdaşırıcı ayırımın doğru olmadığını düşünür. Ona göre özgür irade ve sorumluluk, birbirini gerektiren kavramlardır ve özgür iradenin olmadığı yerde sorumluluktan bahsetmek mümkün değildir.²¹ Fakat Pereboom, sorumluluk ve özgür irade kavramlarını reddeden teistik bir çözümün, bu kavramlardan artakalan boşluğu doldurması gerektiğini teslim eder. Çünkü bu kavramlar teizm açısından oldukça önemlidir. Katı bağdaşmazcılık ekseninde düşündüğümüzde Tanrı, hiçbir irade gücü vermediği insanlara, bazı şeyleri yapmalarını bazı şeylerden de sakınmalarını emretmektedir. Bunları emrederken kendilerine alternatif hiçbir seçenek de sunmamaktadır. Burada bir sorun var gibi gözükür. Fakat Pereboom'a göre bizi böyle sorunlar varmış gibi düşünmeye iten şey, klasik sorumluluk anlayışımızdır. Söz konusu sorulara klasik sorumluluk anlayışı bağlamında cevap vermenin güçlüğünü kabul eden Pereboom, farklı bir sorumluluk anlayışı öne sürerek, özgür irade ve kendi öne sürdüğü anlamdaki sorumluluk arasındaki bağı koparmaya çalışır. Zira mevcut haliyle özgür irade ve sorumluluk arasında oldukça güçlü bir bağ bulunmakta ve bu bağ, özgür olmaksızın insanların sorumlu olduğu eylemlerden bahsetmeyi - Pereboom'a göre- imkansız hale getirmektedir. Şimdi Pereboom'un özgürlük ve sorumluluk arasındaki bağı nasıl kopardığını inceleyelim.

Pereboom'a göre klasik sorumluluk anlayışımızın temelinde şu kavram bulunur: Temel hak etme (*basic desert*). Temel hak etme (bundan sonra yalnızca "hak etme"), insanların bir fiili/eylemi, onun iyi ya da kötü olduğunun farkında olarak yapmaları sonucunda övgü veya yergiyi hak etmeleridir. Ona göre bu kavram sorumluluk anlayışımızın temelinde bulunduğu sürece özgür irade gereklidir. Bu sebeple de özgür irade olmaksızın bir sorumluluk anlayışı geliştirebilmek adına temel hak etme kavramından vazgeçilmelidir. Öncelikle bu kavramı daha yakından ele alalım. Pereboom bu kavramı şöyle açıklar:

[Temel hak etme] bir failin, işlediği bir fiilden ahlaken sorumlu olabilmesi için işlenen fiil; failin ahlaken yanlış olduğunu anlayarak işlemesi halinde yerilmeyi hak ettiği ya da ahlaken örnek oluşturan bir fiil olduğunu bilerek yapması durumunda da takdir edilmeyi veya övülmeyi hak ettiği bir fiil olmalıdır. Buradaki hak etmenin (*desert*) temel (*basic*) olması, failin ahlaken sorumlu olabilmesi için yalnızca sonucuna veya sözleşmeye dayalı oluşuna bakılmaksızın, ahlaki

²¹ McKenna - Pereboom, *Free Will: A Contemporary Introduction*, ss.6-7.

statüsüne yönelik bir hassasiyetle yergiyi veya övgüyü hak edeceği eylemi gerçekleştirmesi sebebiyledir.²²

Pereboom'un, hak etmenin temel olmasına ilişkin daha basit bir tanımı ise "yalnızca bir eylemi gerçekleştirdiği için suçlanmayı ya da övgüyü hak etmek"²³ şeklindedir.

Burada "hak etme" veya "temel hak etme" şeklinde çevirdiğimiz kavram, hukuki haklardan farklıdır. En azından hukuki hakların tümünü içine almaz. Aradaki farkı açıklamak için Fred Feldman ve Brad Skow'un şu örneklerini ele alalım: Ailesine ömürleri boyunca kötü davranan zengin bir büyük kardeş ile ailesine ömürleri boyunca iyi davranmış fakir bir küçük kardeş olmak üzere iki kardeş düşünün. Ailenin tüm mirasını büyük çocuğa bırakması durumunda miras kötü kardeşin hakkı olur. Ancak yine de biz, kötü evladın bunu hak etmediğini düşünürüz. Bu çalışma kapsamında ele alınan hak etme ifadesi, bu anlamdaki 'hak etme' kavramına denk gelmektedir. Diğer bir ifadeyle bu 'hak etme', yasalarla uyum içerisinde olmayabilir ve farklılık gösteren hukuk sistemlerinden bağımsız bir şekilde ele alınabilir.²⁴

Klasik anlamıyla 'hak etme' kavramının diğer bir özelliği, onun tepkisel bir tutumu (*reactive attitude*) ima etmesidir. Yani bir eylem karşısında, kızgın veya memnun olma şeklindeki bir tutuma bağlı olarak belirli bir cezayı ya da ödülü hak etme durumunu içerir. Örneğin "sen bunu hak ettin" tarzındaki bir tutum, yapılan eyleme karşı tepkisel bir tutuma işaret eder. Haksızlık karşısındaki öfke veya iyi bir eylem karşısında gurur duyma gibi tepkisel tutumlar, klasik sorumluluk anlayışı açısından, kişinin eylemden sorumlu olmasını temellendiren durumlardır.²⁵ Pereboom'a göre ise klasik sorumluluk anlayışındaki bu tepkisellik gereksizdir ve insanlar, gerçekten "hak etme"selere bile, bir anlamda sorumlu olabilirler.

Hak etmeye dayalı bir sorumluluk anlayışı, Pereboom'a göre, insanın özgür seçimde bulunabilmesini zorunlu kılar. Zira gerçek anlamda özgürlüğe sahip olmayan bir kimsenin eylemleri, kendisinin kontrolünde olmayan

²² Pereboom, "Theological Determinism and Divine Providence," ss.265-266; Pereboom, "Theological Determinism and the Relationship with God," s.202; Derk Pereboom, "A Defense without Freedom," Justin P. McBrayer ve Daniel Howard-Snyder (ed.), *The Blackwell Companion to the Problem of Evil* (Chichester: Wiley-Blackwell Publishing, 2013) içinde, ss.411-412.

²³ Derk Pereboom, "Free Will, Evil, and Divine Providence," Andrew Dole ve Andrew Chignell (ed.), *God and the Ethics of Belief: New Essays in Philosophy of Religion* (New York: Cambridge University Press, 2005) içinde, s.77.

²⁴ Fred Feldman ve Brad Skow, "Desert," Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2016). <https://plato.stanford.edu/entries/desert/> (17.12.2020).

²⁵ McKenna ve Pereboom, *Free Will: A Contemporary Introduction*, s.263; Pereboom, "Theological Determinism and Divine Providence," s.266.

durumlar tarafından belirlendiğinden, o kişinin gerçek anlamda bir ödül veya cezayı hak etmesi mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle, eylemleri kendisi dışındaki faktörler tarafından belirlenen birinin herhangi bir şeyi “hak etme”si mümkün değildir. Birine “sen bu ödülü/cezayı hak ettin!” diyebilmek için, Pereboom’a göre eylemin faile ait olması, yani failin, eylemi kendi özgür iradesiyle gerçekleştirmiş olması gerekir. Fakat böyle bir özgürlüğümüz olmadığından, ona göre, “temel hak etme” türünden bir sorumluluktan bahsetmek de mümkün değildir. Zorunluluğun, özgürlüğü ve klasik sorumluluk anlayışını ortadan kaldıracağı şeklindeki Pereboom’un bu düşüncesinin kaynaklarını yine Spinoza’da görebiliriz. Pereboom da açık bir şekilde bu düşüncelerini Spinoza’nınkilerle karşılaştırır:

Spinoza, evrenin tabiatı hakkındaki genel olgular nedeniyle insanların, burada tartıştığımız anlamda bir ahlaki sorumluluk için gerekli olan özgür iradeden yoksun olduklarını düşündü. Onun bu konuda haklı olduğunu düşünüyorum. Daha açık bir biçimde o, nedensel belirlenimciliğin doğru olması sebebiyle bu türden [libertaryen] bir özgür irademiz olmadığını düşünüyordu; bu sebeple o katı belirlenimciydi. Aksine ben, nedensel belirlenimcilik konusunda agnostığım. Spinoza gibi, belirlenimciliğin doğru olması durumunda, daha açık olmak gerekirse, eylemlerimiz kontrolümüz dışındaki faktörler tarafından belirleniyorsa, özgür olamayacağımızı teslim ediyorum. Ama eylemlerimizin nedensel geçmişi belirlenmemiş olsaydı bile (...) ahlaki sorumluluktan yoksun olurduk.²⁶

Pereboom, tıpkı Spinoza gibi özgür iradeden ve özgürlüğün mümkün kıldığı türde bir sorumluluktan yoksun olduğumuzu düşünür. Ancak Pereboom, Spinoza’nın aksine, belirlenimcilik doğru olsun ya da olmasın özgür olamayacağımızı iddia etmektedir. Yani evren ister belirlenmiş yasalarla işliyor olsun isterse belirlenmemiş ve farklı ihtimallere açık bir şekilde yoluna devam ediyor olsun, hiçbir şekilde insan, sorumluluk gerektirecek türde bir özgür iradeye sahip olamaz. Yine de ona göre farklı bir ihtimalle özgür iradenin imkanından bahsedilebilse bile bu ihtimal, eldeki en iyi fiziksel teorilere ait verilerle birlikte değerlendirildiğinde, çok da muteber değildir. Pereboom’un ifadeleriyle:

Yine de, eğer bizler belirlenmemiş fail nedenler olsaydık -eğer birer cevher olarak neden olduğumuz şeylere nedensel olarak belirlenmemiş bir biçimde karar alabilme gücüne sahip olsaydık- bu türden bir özgür irademiz olurdu. Ama belirlenmemiş fail-nedenler (*agent-causes*) oluşumuz tutarlı bir imkanlılık olarak duruyor olsa da en iyi fiziksel

²⁶ Pereboom, *Free Will, Agency, and Meaning in Life*, s.3.

teorilerimizle birlikte düşünülduğünde bu, itibar edilir bir iddia değildir.²⁷

Pereboom'a göre, belirlenmiş (deterministik) bir evrende insan kendi eylemlerinin faili olamaz. Zira insanın tüm eylemleri daha önceki olaylar tarafından belirlenmiştir. Diğer taraftan belirlenmemiş bir evrende ise özgür olabilmemiz için olayların akışına müdahale edebilen fail nedenler olabilmemiz gerekir. Ancak fail neden olduğumuz iddiası, eldeki bilimsel/ampirik verilere aykırı bir iddiadır.²⁸ Fail nedenler olmadığımız içindir ki her iki ihtimalde de -belirlenmiş ya da belirlenmemiş- özgür olamayız.

Özgür iradenin olmaması halinde ortaya çıkan teistik problemlerin çözümü ise Pereboom'a göre, 'sorumluluk' kavramımızı, 'temel hak etme' kavramından ayırabilmemize bağlıdır. Ona göre 'hak etme' kavramına dayalı bir sorumluluk anlayışının, özgür iradeyi gerektirdiğini ifade etmiştik. Dolayısıyla, sorumluluğun 'hak etme'ye dayalı olmadığı gösterilebilirse, özgür irade olmaksızın bir sorumluluktan bahsedebilmek mümkün hale gelecektir.

Pekala, temel hak etmeden ayrıştırılmış bir sorumluluk ve adalet anlayışı nasıl olurdu? Bir kimse özgür olmadığını düşündüğü takdirde gerçekten hatalarından pişman olabilir mi? Ya da gerçek anlamda bir tövbe ve bağışlanma isteği mümkün olur mu? Pereboom'a göre böyle bir sorumluluktan bahsetmek mümkündür. İçinde 'hak etme'nin yer almadığı bu sorumluluğa daha yakından bakalım.

Pereboom'a göre ahlaki anlamda sorumlu olmasak bile, eylemlerimiz "iyi, kötü, doğru ya da yanlış" olarak nitelenebilir.²⁹ Tıpkı ahlaki sorumluluk yaşına gelmemiş küçük bir çocuğun davranışlarını bunlarla niteleyebildiğimiz gibi. Pereboom'un konuyla alakalı diğer bir örneği de şöyle bir düşünce deneyine dayanır: Araba kullanırken hız yapmaya neden olan bir ilacın var olduğunu düşünün. Birisi siz yola çıkmadan önce içeceğinize bu ilaçtan katıyor. Siz de yola çıktığınızda elinizde olmadan hızlı bir şekilde araba kullanmaya başlıyorsunuz. Nihayetinde polis sizi durdurarak ceza yazıyor. Böyle bir durumda her ne kadar siz ahlaken sorumlu olmasanız bile yaptığınız şey hala hukuken yanlıştır ve yanlış olarak nitelendirilebilir. Pereboom bu örneğe binaen eylemlerimizin, ahlaki

²⁷ Pereboom, *Free Will, Agency, and Meaning in Life*, s.3.

²⁸ Fail nedenliliğin imkanı hakkındaki tartışmaya ve Pereboom'un argümanlarına, çalışmanın kısıtları sebebiyle değinemeyeceğim.

²⁹ Pereboom, "Free Will, Evil, and Divine Providence," s.79.

sorumluluk gerektirmemelerine rağmen yine de bunlarla -iyi, kötü, doğru, yanlış- nitelendirilebileceklerini düşünür. Yine onun ifadeleriyle “bir fail yalan söylediği için suçlanmaya layık olmasa bile, onun için yalan söylemek hala yanlış olabilir.”³⁰

Dolayısıyla Pereboom, temel hak etme kavramı olmaksızın yani olaylara öfke ve kırgınlık gibi tepkisel yaklaşımlar sergilemeden ve “sen bunu hak ettin” şeklinde bir tavır takınmadan da adaletin ve iyi insani ilişkilerin olabileceğini savunmaktadır. Ona göre, iyiye yönelme, pişmanlık, davranış değişikliği vb. için temel hak etme anlamında bir sorumluluğa sahip olmamız gerekmez. Özgür ve hak etme anlamında sorumlu olmadığını bilen bir kimse de hata yaptığında yaptığının kötü olduğunun farkında olacaktır. Ancak bunun için acı çekerek kendini suçlamak yerine davranışını nasıl değiştirebileceğini anlamaya çalışacak ve bunun için dışarıdan yardıma da açık olacaktır. Onun ifadeleriyle:

Yine de hata yaptığınızı ama katı belirlenimciliğin doğruluğuna inandığınız için suçlanmaya layık olduğunuzu reddettiğinizi varsayın. Bunun yerine, hata yaptığınızı kabul ediyorsunuz, derin bir üzüntü, keder ya da hata yapan bir fail olmanın acısını hissediyorsunuz ... Dahası, doğru olanı yapmaya kararlı olduğunuz için, bu eylemi tekrar yapmamaya azmedersiniz ve belki de bu değişim için yardım ararsınız. Temel hak etme olmaksızın pişmanlık, keder veya suçluluk -böyle tarif edildiğinde- tövbe, kişisel-gelişim ve ilişkileri onarmak için özellikle motive edici olur.³¹

Pereboom’a göre özgür iradenin yokluğu tövbe, gelişim, hataları düzeltme gibi davranışların hiçbirini engellemeyecektir.³² Dahası kişi, yalnızca kendi hatalarına ilişkin değil, diğerlerinin hatalarına ilişkin de daha olgun bir tutum içerisine girecek; “o bunu hak etti” şeklinde bir öfke yerine, karşıdakinin hangi sebeplerden dolayı o eylemi gerçekleştirdiğini anlamaya çalışacaktır. Pereboom, Spinoza’dan alıntıladığı şu ifadeleri kullanır: “Bu doktrin bize kimseden nefret etmemeyi, kimseyi küçümsememeyi, kimseyle alay etmemeyi, kimseye sinirlenmemeyi ... öğrettiği ölçüde sosyal yaşamımıza katkı sağlar.”³³

Sorumluluk ve özgürlük bağlamında temel hak etme kavramına ilişkin tartışmalara burada yer veremeyeceğiz. Zira oldukça farklı görüşlerin ve tartışmaların olduğu bir alan olmakla birlikte, Pereboom’un düşüncelerini

³⁰ Pereboom, “Free Will, Evil, and Divine Providence,” s.79.

³¹ Pereboom, “Theological Determinism and Divine Providence,” ss.268-269.

³² Pereboom, *Free Will, Agency, and Meaning in Life*, ss.186-187.

³³ Pereboom, *Free Will, Agency, and Meaning in Life*, s.181.

izah etmesi bakımından bu kadar bilginin yeterli olduğu kanaatindeyiz. Kısaca ifade etmek gerekirse Pereboom; 'hak etme' olmasa veya kişiler eylemlerinden dolayı gerçek anlamda suçlanmayı ya da övgüyü hak eden varlıklar olmasalar bile, ahlaki ve iyi ilişkilerin mümkün olduğunu iddia etmektedir. Bu bölümde ele aldığımız tartışma ve kavramlar, bundan sonra ele alacağımız teistik problemlere Pereboom'un bakışını anlamak için oldukça önemlidir. Çünkü Pereboom, başta ortaya koyduğumuz türden teistik problemlerin teolojik belirlenimcilik ekseninde çözülebilmesi için özgür irade ve sorumluluk ile temel hak etme kavramlarının birbirinden ayrılmasını zorunlu görmektedir -bu bölümde yapmaya çalıştığımız biçimde.

Şimdi özgürlüğün olmaması durumunda ortaya çıkacak problemleri kısaca hatırlayalım. Sonrasında ise Pereboom'un 'hak etme' ve 'sorumluluk' arasında yaptığı ayrımların bu problemleri çözmede nasıl yardımcı olacağını inceleyebiliriz.

3. Özgürlüğü Reddetmenin Getirdiği Bazı Teistik Problemler

'Özgür olmadığımız' şeklindeki iddianın, klasik teist anlayışla ilk bakışta çelişkili gözükken bazı yönleri vardır. Bunları soru formatında dile getirirsek, özgürlüğün reddedildiği teistik bir bakış açısına dair bazı sorular ön plana çıkmaktadır. Bu sorular; insanın özgür olmaması durumunda,

- 1- Tanrı'nın insanları nasıl sorumlu tuttuğu,
- 2- Tanrı'nın insanları neye göre cezalandırıp mükafatlandıracağı,
- 3- Evrendeki kötülüklerin ne gibi bir amaca hizmet ettiği,
- 4- Kötülüklerin failinin Tanrı olup olmadığı,

şeklinde özetlenebilir. Pereboom, özgür iradeye sahip olmamamız durumunda bildiğimiz manada bir sorumluluk anlayışının mümkün olmadığını ve ebedi azap gibi öte-yaşam öğretilerini gerekçelendirmenin oldukça zor olacağını kabul ederek bu soruları tutarlı bir biçimde cevaplamaya çalışır.³⁴ Şimdi onun bu tür sorulara nasıl cevaplar sunmaya çalıştığına bir bakalım. Sorumluluk (klasik anlamda) yoksa ceza nasıl haklı olabilir?

3.1. Öte-Yaşam: Mükafat ve Ceza

Klasik teizmin 'sorumluluk' öğretisinin bir sonucu olarak görülebilecek olan ödül-ceza veya cennet-cehennem anlayışları, özgür iradenin olmaması durumunda bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların, yaptıklarından başka türlü-sünü yapamayacakları ve yaptıkları her şeyin

³⁴ Pereboom, "Theological Determinism and the Relationship with God," s.203.

Tanrı tarafından ezelde ayarlandığı düşünülürken, teistik dinlerin tarif ettiği cehennem cezası oldukça ağır ve adaletsiz gözükmeye başlayacaktır ki Pereboom da bu tür bir cezanın adaletsiz olacağını teslim eder:

Örneğin günümüzde pek çok Hıristiyan, nedensel belirlenimciliğin - özellikle Tanrı tarafından nedensel belirlenmenin- bu türden bir sorumluluk anlayışıyla örtüşmediğini ve bu sebeple ebedi azap doktrini için libertarian anlayışın gerekli olduğunu savunur. Bu bağlamda eğer teolojik belirlenimcilik doğruysa cehennem azabının gerektirdiği şekilde bir ahlaki sorumluluğun altı oyulmuş olur. Cehennem azabı ağır bir haksızlık olur.³⁵

Bu sebeple Pereboom, teolojik belirlenimciliğin makul bir savunusunun öteki-yaşamda cezaya çarptırılma öğretisinden vazgeçmekle mümkün olduğunu düşünmektedir. Yine Pereboom'un ifadeleriyle:

Göstermeyi amaçladığım şey, bazılarının ebedi olarak azaba çarpıldığı şeklinde bir inanç hatta daha genel anlamda belki de bir ilahî cezalandırıcı adalete olan inanç, Tanrı ile iyi bir ilişkiyi sağlayabilmek için libertarian özgür iradeye muhtaçtır. Fakat ilahî cezalandırıcı adalatten vazgeçildiğinde ve evrensel kurtuluş öğretisi kanıksandığında, hem libertarianizm hem de teolojik belirlenimcilik Tanrı ile iyi bir ilişkiyi sağlar.³⁶

Bu ifadelerde de görüldüğü üzere Pereboom, yalnızca ebedî cehennem anlayışının değil *herhangi bir ilahî cezalandırıcı adalete* olan inancın da libertarian özgürlüğü gerekli kıldığını düşünür. Yani cehennem ister ebedi olsun ister sınırlı, öte-yaşamda bir cezanın imkanı bile, Pereboom'a göre, özgürlüğü gerekli kılar. Zira özgürlük yoksa cezai işleme konu olan bir sorumluluk da söz konusu olamaz. Bu türden bir sorumluluğa ve özgürlüğe sahip olmayan bir varlığı cezaya çarptırmak veya onu bu türden bir sorumluluk altına sokmak, adil bir tutum olmayacaktır. Teolojik belirlenimciliğe inanmakla birlikte bu türden bir ilahî ceza sistemi öngörmenin diğer bir dezavantajı da bunun Tanrı-insan ilişkisini zedeleyecek olmasıdır. Bu noktada Pereboom libertarian özgür iradenin, diğer görüşlere göre üstünlüğünü şöyle dile getirir: "Bazılarının günahları sebebiyle cehennem azabına çarptırıldığı varsayıldığında, Tanrı ile iyi bir ilişkinin korunması bakımından en iyisi olduğuna katılıyorum."³⁷ Fakat teolojik belirlenimcilik kabul edildiğinde ise cehennem azabına inanmaya devam etmek, Tanrı-insan ilişkisini zedeleyecektir. Zira insan, böyle bir

³⁵ Pereboom, "Theological Determinism and the Relationship with God," ss.202-203.

³⁶ Pereboom, "Theological Determinism and the Relationship with God," s.202.

³⁷ Pereboom, "Theological Determinism and the Relationship with God," s.208.

durumda Tanrı'nın adaletine duyduğu güveni kaybedecektir. Pereboom bu durumu şöyle ifade eder:

... kurtuluşa ve lanetlenmeye teolojik olarak baştan belirlendiğimiz şeklindeki düşüncenin her bir versiyonu Tanrı'ya olan güvenimizi zedeler ve ilahî olana şeytani olanı karıştırma riski taşır.³⁸

Libertaryen anlayış ile teistik anlayış arasındaki uyumu bu şekilde özetleyen Pereboom, libertaryen anlayışın yerine geçecek bir teolojik belirlenimci anlayışın da benzer bir uyumu sağlayabilmesi gerektiğini düşünür. Cehennem gibi bir anlayış vazedenden belirlenimci tutum, Pereboom'a göre Tanrı-insan arasındaki güven ilişkisini zedeleyecek ve insanın, aksini yapamadığı halde niçin sorumlu tutulduğunu sorgulamasına neden olacaktır. Bu gerekçelerle Pereboom, bir teolojik belirlenimcinin, cehennem anlayışından -ahlaki gerekçelerle- vazgeçmesi gerektiğini öne sürer.³⁹ Pekala, Pereboom'un öte-yaşam inancına veya cehennem anlayışına alternatif olarak öne sürdüğü şey nedir? Savunmuş olduğu teolojik belirlenimcilik anlayışıyla bir öte-yaşam anlayışını nasıl bağdaştırmaktadır?

Pereboom'a göre bir teolojik belirlenimci, cehennem anlayışının yerine evrensel kurtuluş teorisini benimsemelidir. Zira Tanrı'nın, insanları cezalandırması ancak insanların cezayı hak etmesiyle mümkün olabilirdi. Cezanın hak edilmediği bir durumda ceza vermek de adalete yaraşmaz. Bu durumu şöyle basit önermelere dökebiliriz:

- (a) Tanrı bazı insanları cehennemle cezalandırır.
- (b) Tanrı adildir.
- (c) O halde insan cezayı hak edebilir.⁴⁰

Cezayı hak edebilen bir varlığı yani "temel hak" kapsamında ceza gerektiren eylemlerde bulunmuş birini cezalandırmak adalet gereğidir. Peki, ya bu varlıkların cezayı hak edebilecek derece özgürlükleri yoksa? Yani (c) yanlışsa? Şu durumda (a) da yanlış olmalı ve Tanrı insanları hak etmedikleri bir şeyle cezalandırmamalıdır. Pereboom'un anlayışına göre önermeleri yeniden düzenlersek:

- (d) İnsanlar, ödül ve ceza gerektirecek şekilde eylemlerde bulunamaz yani temel haktan yoksundur.
- (e) Tanrı adildir.

³⁸ Pereboom, "Theological Determinism and the Relationship with God," s.208.

³⁹ Pereboom, "Theological Determinism and the Relationship with God," s.208.

⁴⁰ Benzer bir formülasyon için bkz. Derek Parfit, *On What Matters* (New York: Oxford University Press, 2011), ss.271-272.

(f) O halde Tanrı insanları cehennemle cezalandırmaz.

Herkesin nihayetinde -bir şekilde- kurtuluşa erdiği bu görüşün (evrensel kurtuluş düşüncesi) detayları hakkında Pereboom pek fazla açıklama yapmamaktadır. Yalnızca bu konudaki makul bulduğu görüşün, Schleiermacher'ın öne sürdüğü, teolojik belirlenimcilikle birleştirilmiş evrensel kurtuluş görüşü olduğunu belirtir. Ayrıca ona göre Hıristiyan metinlerin en makul yorumu da buna işaret etmektedir.⁴¹

Tanrı'nın her şeyi önceden belirlediğini ve bunun kader (*fate*) kelimesiyle ifade edilenden fazlası olduğunu düşünen Schleiermacher'a göre ilahî nedensellik (*divine causality*) tek gerçek nedendir. Diğer tüm nedenler, bu ilahî nedenselliğin yalnızca araçlarıdır ve ona boyun eğler. Ancak Schleiermacher'ın da belirttiği gibi, her şeyin ilahî yönetim altında olduğu bu evren anlayışı ile ebedi cezayı uzlaştırmak gerekir.⁴² Schleiermacher'a göre -eğer varsa- öte-yaşam en nihayetinde her insanın kurtuluşuyla sonuçlanmalıdır. Bu sebeple o, ebedi bir azap anlayışını reddetmektedir.⁴³ Benzer şekilde Pereboom'a göre de eğer ahirette azap diye bir şey varsa, bunun kısıtlı ve insanların kurtuluşuyla sonuçlanan bir azap olacağı anlaşılmaktadır.⁴⁴

Kısaca, Pereboom'a göre, teolojik belirlenimciliğin olduğu bir evrende libertaryen anlamda bir özgür iradenin varlığı mümkün değildir. Libertaryen özgürlüğün olmadığı bir evrende ise Tanrı'nın, ödül ve cezaya konu olacak şekilde yani ilahî cezalandırıcı adalete bağlı olarak insanları sorumlu tutması mümkün değildir. Böyle bir sorumluluğun yokluğu durumunda insanların, yaptıkları eylemler sebebiyle ilahî bir cezaya çarptırılmaları yani cehenneme atılmaları -en azından sonsuza dek- adil olmayacaktır. Bu sebeple, teolojik belirlenimciliğin benimsenmesi durumunda klasik ahiret anlayışından vazgeçilmelidir.

3.2. Özgürlük Olmaksızın Kötülükler

Libertaryen anlayışı teistik açıdan çekici kılan unsurlardan biri, Pereboom'un da ifade ettiği üzere, "kötülük probleminde karşı umut vadeden

⁴¹ Pereboom, "Free Will, Evil, and Divine Providence," s.82; Pereboom, "Theological Determinism and the Relationship with God", ss.208-209.

⁴² Friedrich Schleiermacher, *The Christian Faith* (Londra & New York: Bloomsbury T&T Clark, 2016), ss.725-726.

⁴³ Matthias Gockel, *Barth and Schleiermacher on the Doctrine of Election* (New York: Oxford University Press, 2006), s.98.

⁴⁴ Robert Merrihew Adams, "Faith and Religious Knowledge," Jacqueline Marina (ed.), *The Cambridge Companion to Friedrich Schleiermacher* (New York: Cambridge University Press, 2005) içinde, s.46.

bir cevap sağlıyor olmasıdır.”⁴⁵ Zira özgürlük, Tanrı'nın kötülöklere niçin izin verdiğini açıklamak için sıklıkla başvurulan kavramlardan biridir. En bilindik haliyle Özgür İrade Savunusu (*Free Will Defense*) olarak formüle edilmiş bir argümana göre, hakiki özgür iradenin var olabilmesi, kötülük yapabilme imkanını gerekli kılmaktadır. Yani bir insanın gerçek anlamda özgür iradeye sahip olabilmesi ve teizmin iddia ettiği şekilde önemli bir sorumluluğı tabi tutulabilmesi, ancak ve ancak onun kötülöğü de tercih edebileceği türden bir özgür iradeye sahip olabilmesine bağlıdır. Dolayısıyla Tanrı'nın kötülöğe izin vermeksizin özgür iradeli varlıklar yaratabilmesi mümkün değildir. Özgür irade kendi başına değerli bir şeydir ve Tanrı, özgürlöğü mümkün kılabilmek adına kötülöğe izin vermektedir. Bu sebeple Tanrı, kötülöğe izin vermek için haklı gerekçelere sahiptir. Pereboom'un da işaret ettiği libertaryen görüşün güçlü gözükten cevabı özetle böyledir. Ancak teolojik belirlenimciliğin olduğu bir evrende böyle bir özgür iradeye yer açılmayacağı için, bu argümanın teolojik belirlenimcilik savunucuları tarafından kullanılması oldukça zordur.⁴⁶ Özgür İrade Savunusunun önemli savunucularından Alvin Plantinga'nın ifade ettiği gibi:

Özgür İrade Savunusu açık bir biçimde libertaryen veya bağdaşmazcı özgürlöğü varsaymaktadır. Eğer özgürlük ve nedensel belirlenimcilik bağdaşsaydı, Tanrı ne yardan ne de serden vazgeçmek zorunda kalmazdı: Hem önemli ölçüde özgür kişiler yaratır hem de onlara hep doğru olanı yaptırabilirdi... Elbette ki bağdaşircılık doğruysa, Özgür İrade Savunusu başarısız olur.⁴⁷

Dolayısıyla özgür irade savunusu, libertaryen görüş için bir avantaj sağlamaktadır. Hugh J. McCann'in de belirttiği üzere, günümüzde teist düşünürlerin çoğu, ahlaki kötülöklere açıklayabilmek adına libertaryen anlayışa yakın durmaktadır.⁴⁸

Pereboom, libertaryen anlayışın bu avantajlı konumunun, teolojik belirlenimcilik tarafından da telafi edilmesi gereken bir gedik açtığını

⁴⁵ Pereboom, "Theological Determinism and the Relationship with God," s.113.

⁴⁶ Özgür irade savunusunu ortaya atan isim olarak bilinen Alvin Plantinga da teolojik deterministlerin bu argümanı kullanamayacağını belirtmektedir. Bkz. Alvin Plantinga, "Self-Profile," James E. Tomberlin ve Peter van Inwagen (ed.), *Profiles: Alvin Plantinga* (Dordrecht: D. Reidel, 1985), s.45. Diğer taraftan teolojik belirlenimcilik ve özgür irade savunusunun bir arada savunulabileceğini düşünen filozoflar da bulunmaktadır. Bkz. Michael J. Almeida, "Compatibilism and the Free Will Defense," Hugh J. McCann (ed.), *Free Will and Classical Theism* (New York: Oxford University Press, 2017) içinde, ss.56-70.

⁴⁷ Alvin Plantinga, "Self-Profile," James E. Tomberlin ve Peter Van Inwagen (ed.), *Alvin Plantinga* (Dordrecht & Boston: D. Reidel Publishing Company, 1985) içinde, s.45.

⁴⁸ Hugh J. McCann, "Introduction," Hugh J. McCann (ed.), *Free Will and Classical Theism* (New York: Oxford University Press, 2017) içinde, s.xiii.

düşünmektedir. Zira Tanrı'nın kendisi hakkında irade ettiği kötülüklerin hikmetine dair bir umuda veya genel olarak rasyonel bir açıklamaya sahip olmayan bir kimsenin, Tanrı'ya olan güveni azalacaktır. Pereboom'un ifadesiyle bu durum "Tanrı-insan ilişkisini zedeleyecektir." Zira teolojik belirlenimciliğin doğru olduğu düşünülduğünde, iyi bir Tanrı'nın kötülüklere niçin izin verdiği sorusu, Tanrı-insan ilişkisinde bir güvensizliğe sebep olabilecektir. Pereboom'un ifadeleriyle:

Teolojik belirlenimciliğin özgür irade cevabını dışladığı düşünülduğünde, bu pozisyon, libertaryenizmin Tanrı'yla iyi bir ilişkiyi destekleyişiyle aynı ölçüde umut vadeden bir alternatifte ihtiyaç duymaktadır.⁴⁹

Libertaryen anlayışın, Tanrı ile iyi bir kişisel ilişki vadediyor olmasının Pereboom'a göre iki temel nedeni bulunmaktadır: Birincisi insanın özgür bir şekilde seçimde bulunarak Tanrı'nın emirleri doğrultusunda doğru ve yanlış yöneldiği bir ilişki türü olmasıdır. Bu durum, her şeyin zorunlu olarak Tanrı'nın iradesiyle gerçekleştiği teolojik belirlenimciliğe göre daha iyi bir Tanrı-insan ilişkisi vadediyor gözükmektedir. İkincisi ise Tanrı'nın, kötülüğe izin verirken insanlara özgür irade gibi değerli bir şey bahsetmeyi amaçlamış olmasıdır ki böylece kötülükler -en azından ahlaki kötülükler- daha iyi bir şey uğruna mümkün hale gelmiştir. Pereboom bunları, libertaryenizmin iyi bir Tanrı-insan ilişkisi vadetmesinin sebepleri arasında görür.⁵⁰

Pekala, libertaryen görüşün bu vadedine karşılık olarak -en az onun kadar iyi olan- teolojik belirlenimciliğin öne sürdüğü alternatif nedir? Pereboom'a göre özgür irade savunusu ümit vadeden bir savunu olsa da kötülük probleminde kaçınmanın tek yolu değildir. Ayrıca özgür iradeye bağlı olmayan çok sayıda kötülük mevcuttur ve libertaryen çözüm bu kötülükleri açıklama noktasında pek de bir işe yaramaz. Örneğin, doğal kötülükler olarak adlandırılan sel, deprem ve volkanik patlamalar gibi doğa olaylarına bağlı gerçekleşen kötülükler özgür iradenin varlığından bağımsız olarak açıklanması gereken problemlerdir.⁵¹ Ayrıca libertaryenlerin de kabul ettiği gibi, kötülük problemi yalnızca özgür iradeye başvurularak çözülemez. Bu sebeple libertaryenler, kötülük problemine ilişkin olarak, özgür irade savunusu dışında da birçok cevap geliştirmek zorunda kalmışlardır.⁵² Bir diğer ifadeyle, özgür irade savunusu, libertaryenlerin kötülük problemine

⁴⁹ Pereboom, "Theological Determinism and the Relationship with God," s.203.

⁵⁰ Pereboom, "Theological Determinism and the Relationship with God," s.203.

⁵¹ Pereboom, "Theological Determinism and the Relationship with God," ss.210-211.

⁵² Plantinga, "Self-Profile," s.42.

ilişkin genel stratejilerinin yalnızca bir bileşenidir. Yine libertaryen bir teist olan Timothy O'Connor'ın da itiraf ettiği gibi: "Pereboom insan özgürlüğü ve ahlaki sorumluluğu reddetmenin kötülük/ıstırap problemini olduğundan çok daha fazla zorlaştırmadığını iddia etmektedir ve ben de buna katılma eğilimindeyim."⁵³ Ayrıca libertaryen özgürlük anlayışı doğru bile olsa, Pereboom'a göre, ahlaki kötülükleri tam olarak açıklayamamaktadır. Zira Tanrı hala kötülükleri -en azından kötü sonuçlarını- engelleme gücüne sahiptir. Mesela Tanrı, insanlar seçimlerini yaptıktan hemen sonra bunu engelleyecek müdahalelerde bulunabilir.⁵⁴ Pereboom'un bu itirazını biraz daha açıklayacak olursak; Tanrı, bir kötülüğü, insan özgürlüğünü tümüyle ortadan kaldırmayacak şekilde engelleyebilir. Örneğin bir kurşun sıkma olayı esnasında, silahın tutukluk yapmasını sağlamak Tanrı açısından zor bir şey değildir. Bu durumda hem insanların kendi özgür iradeleriyle kötülüğü seçmelerine izin verilmiş olacak hem de kötülükler engellenmiş olacaktır. Dolayısıyla libertaryen özgürlüğün de kötülük probleminin yeterli cevap veremeyeceğini belirten Pereboom, teolojik belirlenimciliğe yer açmaya çalışmaktadır.

Kötülük probleminin karşı Pereboom'un sunduğu çözüm, günümüzde septik (şüpheli-*skeptical*) teizm olarak bilinen, Stephen J. Wykstra ve William P. Alston gibi filozofların öncülük ettiği görüştür. Bu görüşün temel iddiası, kötülüklerin Tanrı'nın niçin izin verdiğini, insanın sınırlı kapasitesiyle anlamının mümkün olmayabileceği şeklindedir. Diğer bir ifadeyle septik teizm, insanın, sahip olduğu bilişsel kapasitesinin sınırlı olması sebebiyle, evrenin nihai gidişatını ve ilahî planın nasıl işlediğini bilemeyeceğini iddia eder. Dolayısıyla bizler, evrendeki büyük resmi göremediğimiz için, gündelik yaşamımızda karşımıza çıkan tikel kötülüklerin büyük planda nereye tekabül ettiğini anlayamayız ve bu sebeple onların gerçekten kötü olup olmadığına karar veremeyiz.⁵⁵

Pereboom'a göre septik teizmin doğru olması durumunda, biz bilemiyor olsak da -bilişsel kapasitemizin yetersizliği sebebiyle- teolojik belirlenimcilik ve teist öğretiler arasında derin bir uyum olabilir. Diğer bir ifadeyle o, kötülük probleminin bir çözümü olduğunu, ancak bizim bilişsel kapasitemizin bunu anlamaya yeterli olmadığını ifade etmektedir.

⁵³ Timothy O'Connor, "Against Theological Determinism," Kevin Timpe ve Daniel Speak (ed.), *Free Will & Theism: Connections, Contingencies, and Concerns* (New York: Oxford University Press, 2016) içinde, s.134.

⁵⁴ Pereboom, "Theological Determinism and the Relationship with God," s.211.

⁵⁵ Pereboom, "Theological Determinism and Divine Providence," s.273.

3.3. Ahlaki Kötülüklerin Faili Tanrı mı?

Kötülük problemine ilişkin diğer bir problemse, tek gerçek iradenin Tanrı'ya ait olduğu düşünülduğünde, insanların yaptıkları kötülüklerin failine ilişkindir. Tanrı'yı kötülüklerin doğrudan faili olarak görmek, teizmin mükemmel Tanrı'sına çoğunlukla yakıştırılmayan bir vasıflandırma olarak düşünülür.

Her şeyin nedeni Tanrı olduğunda, kötülüklerin nedeni de O olmayacak mıdır? Pereboom'un buna cevabı şöyledir: "...Tanrı kötü eylemlerimizin nedenidir. Ancak bizler, temel hak etme bağlamında yerilmeyi hak etmediğimiz için Tanrı, bizim temel hak etme kapsamında yerilmemizi gerektiren eylemlerin nedeni değildir."⁵⁶ Yani insan, yaptığı eylem için aşağılanmayı veya yergiyi hak edecek türden bir sorumluluk yüklenmemiştir. Dolayısıyla ortada insanlara ait alçaltıcı kötü fiiller bulunmadığından, Tanrı da alçaltıcı eylemlerin sebebi değildir. Zira ortada bu türden bir kötülük mevcut değildir -yani ahlaki kötülükler yoktur. Bu bağlamda Pereboom, insanların işlediği kötülükleri de doğal kötülükler kategorisinde -yani depresyon ve sel gibi insan iradesine dayanmayan kötülüklerle birlikte- değerlendirdiği söylenebilir.

Dolayısıyla Pereboom, ahlaki kötülükleri reddetmek suretiyle Tanrı'nın bu eylemlerin nedeni olmadığını iddia etmektedir. Ona göre ahlaki kötülüklerin varlığı, temel hak etme ve sorumluluk kavramıyla bağlantılıdır. Bu kavramların insana atfedilebileceğini iddia eden hiçbir teori, Pereboom'a göre, ahlaki kötülüklerin failinin Tanrı oluşu sorununa iyi bir çözüm sunamamaktadır.⁵⁷

Ancak burada hala şu soru sorulabilir: İnsanların ahlaki failer olmaması, Tanrı'nın ahlaki bir fail olmadığı sonucunu doğurur mu? İnsanlar, bu noktada, ahlaki sorumluluk taşıyabilecek bir kapasiteye sahip olmadıkları gerekçesiyle, ahlaki kötülüklerden azade olabilirler. Ancak bu durum, bu kötülüklerin sebebi olan Tanrı'yı ahlaki bir kötülüğün sebebi olmasını engelleyebilir mi? Bu sorunun, en azından Pereboom'un çalışmaları bağlamında yeterince iyi bir cevap bulmadığı gözükmektedir.

Sonuç Yerine: Pereboom'a Yöneltilen Bazı Temel Eleştiriler

Çalışma kapsamında Pereboom'un görüşlerine yapılan itirazları tartışma ya da onun görüşlerine itiraz yöneltme çabasına girişmedim. Daha ziyade onun görüşleri ekseninde bazı teistik problemleri ele almaya gayret ettim. Bu

⁵⁶ Pereboom, "A Defense without Freedom," s.412.

⁵⁷ Pereboom, "Free Will, Evil, and Divine Providence," s.81.

bölümde bazı itirazlara yer vereceğim; ancak burada da niyetim tüm tartışmaları ele almak değil, kısıtlı bir şekilde ve genel itirazlara yer vermek olacaktır.

Teolojik belirlenimcilik teistik dinler açısından önemli bir yere sahiptir. Fakat bu doktrin, sıklıkla insanların fail oldukları düşüncesinin içini boşaltmakla suçlanmıştır. Eylemlerimizin asıl sebebi bizler değildir. Her şey Tanrı istediği için ve onun belirlemesiyle gerçekleşir. Böyle bir alemde kendimizi değiştirmeye çalışmanın, pişman olmanın anlamı nedir? Niçin birileri eylemlerinden dolayı iyi şeyleri hak ederken diğerleri yaptıklarından dolayı cezalandırılmalıdır? Pereboom'un tüm bunlara cevabı, kendimizi gerçek failer olarak düşünmemizin bize psikolojik açıdan zannettiğimiz kadar yardımcı olmadığıdır. Aksine kendimizi gerçek failer olarak düşünmediğimizde daha mütevazı ve hoşgörülü olabiliriz. Zira yaptığımız iyi veya fedakâr bir eylemin mutlak failinin kendimiz olmadığını düşündüğümüzde daha mütevazı ve şükreden kimseler olabilir, başkalarının kötü eylemleri karşısında ise -onların başka çarelerinin olmadığını düşünerek- daha az yargılayıcı ve hoşgörülü olabiliriz. Başımıza gelene sabretmek daha kolay bir hal alır. Hayata dair umut beslemek için de özgür olduğumuzu düşünmemiz gerekmez; her ne kadar başımıza geleceklerin bir şekilde belirlenmiş olduğunu düşünsek bile ümitvar olabiliriz.⁵⁸

Pereboom'un bu iddialarını iyi temenniler olarak görebilsek bile bunların oldukça tartışmalı meseleler olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Başımıza gelenlerin daha iyi bir amaç uğruna gerçekleştiğini veya aslında başka türlü olmasının mümkün olmadığını düşünmenin zaman zaman gerçekten de rahatlatıcı olduğunu reddetmek zordur. Kimi zaman başımıza gelenleri kabul edip yola devam etmemiz gerekir ve böyle zamanlarda bir tür determinist inancın rahatlatıcı yönü, Stoacı felsefeden beri kullanılagelmiştir. Ancak bununla birlikte her bireyin, fail olmadığımız varsayımı karşısında Stoacılar veya Pereboom kadar ümitvar olacağını görmek oldukça güçtür. Her şeyin bir zorunlulukla ve kendi iradesinden bağımsız gerçekleştiğini düşünen herkes aynı şekilde olumlu bir bakış açısıyla hayata tutunamayabilir. Hatta özgür iradenin olmadığını iddia edenler arasında bile özgür iradeye inanmanın bizler için faydalı olduğunu öne süren felsefeciler mevcuttur.⁵⁹ Kimi felsefeciler ise özgür irademizin

⁵⁸ Derk Pereboom, "Hard Incompatibilism," Martin John Fischer vd. (ed.), *Four Views on Free Will* (Malden, MA: Blackwell Publishing, 2007) içinde, ss.116-118.

⁵⁹ Bruce Hood, *Benlik Yanılsaması; Sosyal Beyin, Kimliği Nasıl Oluşturur?*, çev. Eyüphan Özdemir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019), ss.180-182.

olmadığına inanmanın insanın seçimlerini olumsuz yönde etkileyeceğini öne sürer.⁶⁰ Hatta Kathleen D. Vohs ve Jonathan W. Schooler tarafından yapılan bir deney, özgür olduklarına ikna edilen kimselerin deney ortamlarında ahlaki seçimlerinde daha dikkatli davrandıklarına işaret etmektedir. Vohs ve Schooler'ın deneyi özetle şu şekildedir: Deneklerin bir kısmına, özgür oldukları diğer bir kısmına ise özgür olmadıkları iddiasını destekleyen bilimsel yazılar okutulur. Daha sonra ucunda para olan bir deney ortamına sokulan bu deneklerden, özgür olduklarına inananlar, hatırı sayılır oranda daha az hile yaparak kazandıkları parayla yetinirken, özgür olmadıklarına ilişkin makaleler okutulan deneklerin ise hile yapma oranı daha yüksek çıkar.⁶¹ Buradan çıkarılan sonuç, özgürlüğe olan inancımız ile sorumluluk duygumuz arasında sıkı bir bağ olduğudur ki bu sebeple, özgür olduğunu düşünen bireyler, davranışlarının sorumluluğunu daha fazla üstlenme eğilimine girerek daha dikkatli davranırlar. Bu tür deneylerin sonuçları ve yorumları tartışmalı olsa dahi, en azından söz konusu kadercı denebilecek yaklaşımın çoğu kimse için aynı olumlu sonucu verip vermeyeceği tartışılabilir bir soru olarak kalmaktadır.

Bu anlayışın akla getirdiği diğer bir endişe de kutsal metinlerin yapısı ve söylem tarzıyla alakalıdır. Pereboom'un kutsal metinlerin en iyi yorumunun evrensel kurtuluş doktrinine çıktığı şeklindeki düşüncelerine değinmiştik. Ancak çoğu Hıristiyanın, Pereboom'un bu düşüncelerine katılmayarak cehennem öğretisini oldukça farklı ve literal yorumladığı bilinmektedir.⁶² Öte yandan Pereboomcu teolojik belirlenimciliğin, kutsal metinleri farklı yorumlayışı bununla da sınırlı değildir. Bu düşünce, "günah, sevap," kavramlarımızı da köklü bir şekilde değiştirir. Zira sorumluluk taşıyabilecek tek failin Tanrı olduğu bir evrende, bu tür kavramlardan söz edebilmek oldukça zordur.

Aşırı tevil gerektirdiği düşünülen hususlardan bir diğeri de Tanrı'nın insanlara seslenişi ve onlara öğüt vermesidir. Örneğin O'Connor, bu bağlamda bazı İncil metinlerini örnek gösterir. Ona göre, kutsal metinlerde, Pereboom'un görüşleriyle doğrudan çelişen ya da Pereboom gibi yorumlamanın oldukça zor olacağı pasajlar vardır. O'Connor'ın işaret ettiği bir pasaj şu şekildedir:

⁶⁰ Daniel Dennett, "Daniel Dennett: Stop Telling People They don't have Free Will," (2015). <https://www.youtube.com/watch?v=vBrSdlOhIx4> (15.12.2018).

⁶¹ Kathleen D. Vohs ve Jonathan W. Schooler, "The Value of Believing in Free Will," *Psychological Science* 19:1 (2008), s.50.

⁶² David K. Lewis, "Divine Evil," Louise M. Antony (ed.), *Philosophers without God: Meditations on Atheism and the Secular Life* (New York: Oxford University Press, 2007) içinde, s.238.

Ey Kudüs! Peygamberleri öldüren, kendisine gönderilenleri taşıyan Kudüs! Bir tavuk, civcivlerini kanatları altına nasıl toplarsa, ben de kaç kez senin çocuklarını öylece toplamak istedim, ama siz istemediniz.⁶³

Bunun gibi insanın sorumluluğunu ve Tanrı'nın uyarmasına rağmen iradelerini O'nun dilediği gibi kullanmayabileceklerini vurgulayan pasajları birçok dinin kutsal metinlerinde görmek mümkündür. Ancak insanların arzu ve iradelerini dilediğince belirleyen Tanrı olduğu düşünüldüğünde bu gibi pasajları anlamak oldukça zor olacaktır. Tanrı'nın tüm seçimlerini belirlediği insanlara kendi planına uygun davranmadıklarını belirtmesi ve sanki kendi iradesinin dışında bir şeyi istemeleri, hatta akıllarından geçirmeleri bile mümkün olmayan bu varlıklara memnuniyetsiz bir dille hitap etmesi anlaşılır gözükmemektedir. Pereboom'un öne sürdüğü şekilde özgür iradenin reddedilmesi durumunda -O'Connor'a göre- bu tür pasajlar antropomorfik ve kasıtlı bir şekilde yanlış yönlendirici olarak okunmak zorunda kalacaktır. Yine O'Connor'ın ifadeleriyle, kutsal metinlerdeki bu tür pasajları "Pereboom'un önerdiği şekilde okumak, biz inananların, Tanrı'nın bize karşı tutumunu nasıl anladığımızı dramatik ölçüde değiştirecektir."⁶⁴

Bir önceki alıntıda gibi kutsal metinlerin işaret ettiği türde bir Tanrı-insan ilişkisi, O'Connor'a göre, her iki tarafın da fail olmasını gerekli kılmaktadır. Yani insan, özgür eylemde bulunabilmelidir. Aksi takdirde ilişkinin bir tarafı (insan), mekanik bir sistemin dışlıları arasındaki bir çark gibi işlerken, diğer yandan ilahî hitabın muhatabı olacaktır. Tanrı ve insan arasında öngörülen böyle bir ilişki, O'Connor'a göre hakiki bir ilişki olamaz.⁶⁵

Yine O'Connor'a göre, Pereboom gibi düşünen bir teistin, kendisini ahlaki sorumluluk sahibi olarak görmemesi nedeniyle tövbe ederken veya daha iyi bir insan olmak isterken gerçek bir samimiyet gözetmesi oldukça zordur. Dahası O'Connor'a göre, Tanrı'nın iradesinden kaynaklanan bir zorunlulukla tövbe etmeye veya değişmeye çalıştığını düşünen bir kul, ciddi bir kafa karışıklığına maruz kalacaktır. O'Connor, böyle bir durumda kusurlu özelliklerini itiraf ederek bunların değişmesini dileyen bir kulun kafa karışıklığını şöyle tasvir eder:

Evet, Tanrım, beni yaratmış olduğun halimin şu ana kadar X, Y ve Z açılarından kusurlu olduğuna katılıyorum. Ben de senin kadar bunları sevmiyorum ... Bunları değiştirme konusunda seninleyim. Üstüme

⁶³ Matta 23:37. Tercümenin alındığı yer: <https://christiananswers.net/turkish/bible-tr/tr-mat23.html> (29.05.2019).

⁶⁴ O'Connor, "Against Theological Determinism," s.139.

⁶⁵ O'Connor, "Against Theological Determinism," ss.139-140.

düşeni yapacağım, tabi eğer benim böyle yapmamı önceden belirlediysen. Belirlemediysen yapmayacağım. Karar senin. Eğer yine başarısız olursam, yine itiraf edeceğim ve sonrası için ne planladığımı görecekim. Şu an itiraf ediyor olduğuma göre, tüm bunların biraz kafamı karıştırdığımı da itiraf edeyim. Bahane üretmiyorum açıkçası (suçlanamaz olsam da). Bu özelliklerim gerçekten berbat ve değişmeli. İşte ben de değişmeleri için umut ediyorum.⁶⁶

O'Connor'ın kısmen karikatürize ederek ortaya koymaya çalıştığı husus, Tanrı'nın tek fail olduğunu ve eylemlerimiz açısından suçlanabilir olmadığımızı düşündüğümüzde, gerçek anlamda pişmanlığın ve tövbenin oldukça zor olacağıdır.

Belki de insan, yalnızca kendi hatalarına odaklanarak, bunların Tanrı tarafından bir zorunlulukla gerçekleştiğini göz önünde bulundurmaksızın tövbe etmeli veya pişman olmalıdır. Fakat böyle bir öneri, Pereboom'un hayatın anlamına ilişkin diğer tavsiyelerini akla getirmektedir. Onun, her şeyin bir zorunlulukla gerçekleştiğinin farkında olarak eylemde bulunmanın ve bunu bilerek sabretmenin kolaylığına ilişkin tavsiyeleri, gündelik yaşamımızda zorunluluğu göz ardı etmemiz şeklindeki bir öneriyle çelişecektir. Belirlenimciliği bazı durumlarda hatırlayıp bazı durumlarda bir kenara mı bırakmalıyız? Pereboom'un tutarlı bir yorumu, her durumda belirlenimin ve Tanrısal düzenin farkında olarak gelişimimizi sürdürmemiz gerektiğidir. Ancak bu yorum, tutarlı bir pişmanlık ve tövbe anlayışıyla çelişkili gözükmektedir.

Diğer taraftan Hıristiyanlığa özgü bir hususun, bu tür bir anlayışa özellikle izin vermediğini ifade edebiliriz. Bilindiği üzere Hıristiyanlığa göre Tanrı, kullarını fazlasıyla önemsedığı için onlar adına acı çekmiş ve insan formunda dünyaya gelerek kendini feda etmiştir. Böyle bir enkarnasyon anlayışıyla, Spinoza'nın hiçbir şeyden etkilenmeyen ve hiçbir şeyi arzu etmeyen Tanrı düşüncesini birleştirme çabası ilk elde oldukça ilginç gözükmektedir.

İtiraz edilebilecek diğer bir husus da evrendeki acıların ve -ahlaki olmayan (!)- kötülüklerin, Tanrı'ya atfedilememesi meselesidir. Pereboom'un, ahlaki kötülükleri tümüyle reddetmek suretiyle, Tanrı'yı kötülüklerin faili olmaktan kurtarma çabasının ne kadar başarılı olduğu sorgulanabilir. Ahlaki olmasa bile evrende kötülükler vardır ve bunlar ilahî

⁶⁶ O'Connor, "Against Theological Determinism," s.138.

iradeyle belirlenmiştir. Bu konuda bilinemezciliğe başvurmanın tatmin edici bir cevap olmadığı söylenebilir.

Tüm bu olası ve haklı olabilecek itirazlara rağmen yine de bu çalışmayı daha ihtiyatlı bir şekilde bitirebiliriz. Genellikle sağduyumuz ve/veya sezgilerimiz bizleri, özgür olduğumuzu ve sorumluluğumuzun da bu özgürlüğe bağlı olduğunu kabul etmeye zorlar. Ancak bu libertaryen sezgilerimizin yanlışlanma ihtimali her zaman mevcuttur. Belki de evrende belirsizliğe yer olmadığı ve her şeyin belirlenmiş bir düzen içerisinde (tabiat kanunlarıyla) yönetildiği bilimsel olarak açığa çıkacaktır. Belirlenimciliğin tartışmasız bir biçimde ispatlandığı böyle bir olası durum, kadim mistik geleneğin nihayetinde haklı çıkması olarak yorumlanabilecektir. Hatta bu belirlenimcilik daha da genişletilerek, insan eylemlerinin de aslında özgürce gerçekleşmediği şeklinde de yorumlanabilme ihtimaline açıktır. Bunun olması durumunda, teistik inançları, belirlenimciliği de içine alacak şekilde yeniden yorumlamak zaruri bir hal alabilir.

Bu sonuçlardan her biri ihtimal dahilinde olsa da insani bakış açımızın bize dikte ettiği konumumuzdan, bunların doğruluğunun nasıl tartışmasız bir biçimde açığa çıkabileceğini öngörmek, en azından şimdilik, oldukça zordur.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support:

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Adams, Robert Merrihew. "Faith and Religious Knowledge," Jacqueline Marina (ed.), *The Cambridge Companion to Friedrich Schleiermacher* (New York: Cambridge University Press, 2005) içinde, ss.35-52.

Almeida, Michael J. "Compatibilism and the Free Will Defense," Hugh J. McCann (ed.), *Free Will and Classical Theism* (New York: Oxford University Press, 2017) içinde, ss.56-70.

Dennett, Daniel. "Daniel Dennett: Stop Telling People They don't have Free Will." 2015, <https://www.youtube.com/watch?v=vBrSdlOhIx4> (15. 12. 2018).

Feldman, Fred ve Brad Skow. "Desert," Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

<https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/desert/> (17.12.2020).

- Florio, Ciro de ve Aldo Frigerio. *Divine Omniscience and Human Free Will: A Logical and Metaphysical Analysis*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.
- Gockel, Matthias. *Barth and Schleiermacher on the Doctrine of Election*. New York: Oxford University Press, 2006.
- Haji, Ishtiyaque. "On the Viability of Semi-compatibilism," *Ideas Y Valores* 58:141 (2009), ss.125-140.
- Hood, Bruce. *Benlik Yanılsaması; Sosyal Beyin, Kimliği Nasıl Oluşturur?*. Çev. Eyüphan Özdemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019.
- Lewis, David K. "Divine Evil," Louise M. Antony (ed.), *Philosophers without God: Meditations on Atheism and the Secular Life* (New York: Oxford University Press, 2007) içinde, ss.231-242
- McCann, Hugh J. "Introduction," Hugh J. McCann (ed.), *Free Will and Classical Theism* (New York: Oxford University Press, 2017) içinde, ss.xi-xvii.
- McCann, Hugh J. ve Daniel M Johnson. "Divine Providence," Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
<https://plato.stanford.edu/entries/providence-divine/> (19.09.2020).
- McKenna, Michael ve Derk Pereboom. *Free Will: A Contemporary Introduction*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016.
- Nadler, Steven. "Baruch Spinoza." Edward N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
<https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/spinoza/> (12.07.2020).
- O'Connor, Timothy. "Against Theological Determinism," Kevin Timpe ve Daniel Speak (ed.), *Free Will & Theism: Connections, Contingencies, and Concerns* (New York: Oxford University Press, 2016) içinde, ss.132-141.
- Parfit, Derek. *On What Matters*. New York: Oxford University Press, 2011.
- Pereboom, Derk. "A Defense without Freedom," Justin P. McBrayer ve Daniel Howard-Snyder (ed.), *The Blackwell Companion to the Problem of Evil* (Chichester: Wiley-Blackwell Publishing, 2013) içinde, ss.411-425.
- Pereboom, Derk. *Free Will, Agency, and Meaning in Life*. New York: Oxford University Press, 2014.
- Pereboom, Derk. "Free Will, Evil, and Divine Providence," Andrew Dole ve Andrew Chignell (ed.), *God and the Ethics of Belief: New Essays in Philosophy of Religion* (New York: Cambridge University Press, 2005) içinde, ss.77-98.
- Pereboom, Derk. "Free Will is Impossible. Interview with Derk Pereboom." <https://www.youtube.com/watch?v=f5Ublv0fneY> (22.08.2020).
- Pereboom, Derk. "Hard Incompatibilism," John Martin Fischer, Robert Kane, Derk Pereboom, Manuel Vargas (ed.), *Four Views on Free Will* (Malden: Blackwell Publishing, 2007) içinde, ss.85-126.
- Pereboom, Derk. *Living Without Free Will*. New York: Cambridge University Press, 2001.
- Pereboom, Derk. "Theological Determinism and Divine Providence," Ken Perszyk (ed.), *Molinism: The Contemporary Debate* (New York: Oxford University Press, 2012) içinde, ss.262-279.

- Pereboom, Derk. "Theological Determinism and the Relationship with God," Hugh J. McCann (ed.), *Free Will and Classical Theism* (New York: Oxford University Press, 2017) içinde, ss.201-221.
- Plantinga, Alvin. "Self-Profile," James E. Tomberlin ve Peter Van Inwagen (ed.), *Alvin Plantinga* (Dordrecht & Boston: D. Reidel Publishing Company, 1985) içinde, ss.3-97.
- Schleiermacher, Friedrich. *The Christian Faith*. Londra & New York: Bloomsbury T&T Clark, 2016.
- Spinoza, Benedictus, "Spinoza to Blyenbergh (Letter XXXII)." İng. çev. R. H. M. Elwes, <https://www.sacred-texts.com/phi/spinoza/corr/corr31.htm> (23.04.2021).
- Spinoza, Benedictus. *Mektuplar*. Çev. Emine Ayhan. İstanbul: Dost Kitabevi Yayınları, 2014.
- Vicens, Leigh. "Theological Determinism," *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://iep.utm.edu/theo-det/> (03.02.2021).
- Vohs, Kathleen D. ve Jonathan W. Schooler. "The Value of Believing in Free Will: Encouraging a Belief in Determinism Increases Cheating," *Psychological Science* 19:1 (2008), ss.49-54.
- "Curriculum Vitae, Derk Pereboom."
<https://cornell.academia.edu/DerkPereboom/CurriculumVitae> (10.08.2020).
- "Matta." <https://christiananswers.net/turkish/bible-tr/tr-mat23.html> (29.05.2019).